

El valencià en l'església: 1707-2007

VICENT CANET I LLIDÓ

Consell de redacció de la revista *Saó*

Amb el present treball pretenem donar una visió general del que ha estat l'ús i la importància del valencià dins l'església valentina¹ arran del decret de Nova Planta.

Abans, però, d'endinsar-nos plenament en aquesta qüestió, hem considerat necessari tractar un parell de punts previs. En primer lloc, l'evolució de l'ús de les llengües vernacles a l'església catòlica romana, en general. I, en segon lloc, quin havia estat l'ús del valencià a l'àmbit eclesial amb anterioritat a la desfeta d'Almansa.

Per als tres-cents anys, objecte d'anàlisi, hem considerat convenient dividir-los en dos períodes ben diferenciats: des de 1707 fins el concili Vaticà II, i des d'aquesta fita eclesial fins l'any 2007.

Finalment, cal advertir el lector que, degut a la curta extensió d'aquest article, ens hem hagut de centrar, únicament, en aquells àmbits més "oficials": rituals de sagraments, catequesi, predicació i administració parroquial. Deixant de banda altres aspectes interessants com són la prosa didacticoreligiosa, la poesia, o la resta de literatura produïda per clergues (Miquel, 1965 : 89-118; Fresquet, 2004: 33-46; Manchano, 1994: 18-34).

1. Les llengües vernacles en l'Església

Després de l'arameu, la llengua usada per l'Església en llur expansió fou el grec *koiné*, amb el qual foren redactats els llibres del Nou Testament. Amb la davallada de prestigi social que va experimentar el grec comú a l'imperi romà durant el segle II, els textos bíblics començaren a traduir-se a la llengua que parlava la gent: el llatí. Fora de les fronteres de l'imperi romà d'occident, l'Església va anar adoptant les llengües pròpies dels habitants de cada regió.²

Fins l'edat mitjana, el llatí fou la llengua habitual dels territoris que conformaven l'antic imperi romà d'occident, i fou, també, la llengua del que hui s'anomena església romana. El problema sorgirà amb el naixement i consolidació de les llengües romàniques, ja que els fidels de les diferents diòcesis començaren a parlar llengües distintes de la llatina, mentre que la llengua litúrgica, bíblica i administrativa continuava sent aquesta.

Aquesta separació entre llengua eclesial i llengua popular es va agreujar durant el segle XII. Els moviments reformistes (càtars, valdesos, etc.) feren ús de les llengües vulgars tant en la divulgació dels seus missatges, com en les seues traduccions bíbliques; a la qual cosa la

---

¹ Per "església valentina" entenem el conjunt de les diòcesis del País Valencià. En l'actualitat: arxiprestats castellanencs de la diòcesi de Tortosa, diòcesi de Sagoró-Castelló, arxidiòcesi de València i diòcesi d'Oriola-Alacant. Tot i que la gran majoria de les qüestions que tractem estan focalitzades en l'arquebisbat de València, donada la seua importància canònica dins la província eclesiàstica que presideix. Disculpeu-nos el centralisme.

² En aquest sentit trobem el cas paradigmàtic dels germans bizantins Ciril (827-869) i Metodi (815-885), els quals foren enviats a Moràvia l'any 863. El seu esforç d'adaptació produí com a resultat la creació de l'alfabet eslau (anomenat "ciríl·lic"), i la traducció de la Bíblia i la litúrgia a aquesta llengua.

jerarquia eclesiàstica va reaccionar impulsant els sermons i la literatura piadosa en vulgar, però prohibint l'ús i possessió habitual de la Bíblia, fins i tot en llatí.³ Situació que encara es va agreujar més durant el segle XVI, per la controvèrsia amb els reformats. Així, el concili de Trento (1545-1563) va marcar unes severes limitacions a la lectura de la Bíblia en llengua vulgar,⁴ que en les nostres terres es convertiren en prohibició total a partir de 1564. Situació que es va mantindre fins la promulgació de l'encíclica *Divino afflante* de Pius XII, l'any 1943.⁵

Igualment, el concili de Trento també fou restrictiu pel que fa a l'ús de les llengües vernacles en els sacraments, especialment en la celebració de la missa. Les llengües vulgars quedaven relegades al sermó i la catequesi:

Per tal que els fidels es presenten a rebre els Sacraments amb major reverència i devoció, mana el sant Concili a tots els bisbes, que expliquen segons la capacitat dels qui els reben, l'eficàcia i ús dels mateixos Sacraments, no només quan els hagen d'administrar per ells mateixos al poble, sinó que també han de procurar que tots els rectors observen el mateix amb devoció i prudència, fent dita explicació *fins en llengua vulgar*, si fóra menester, i còmodament es pugui, segons la forma que el sant Concili ha de prescriure respecte de tots els Sacraments en el seu catecisme; el qual procuraran els bisbes es traduïssa fidelment a *llengua vulgar*, i que tots els rectors l'expliquen al poble; i, a més d'açò, que en tots els dies festius o solemnes exposen *en llengua vulgar*, en la missa major, o mentre se celebren els divins oficis, la divina Escripura, així com altres màximes saludables; procurant ensenyar-los la llei de Déu, i estampar en tots els cors aquestes veritats, ometent qüestions inútils.⁶

Situació que es va mantindre fins el concili Vaticà II (1962-1965).

2. El valencià en l'Església: des de Trento fins 1707

Com acabem de veure, el concili de Trento va deixar ben delimitats els usos que les llengües vernacles podien tindre dins la vida eclesial. Per una banda, es consolidava l'exclusivitat del llatí per a la Sagrada Escripura⁷ i els sacraments: especialment la missa. Per altra banda, s'insistia en la necessitat d'explicar el sentit dels sacraments de forma clara i entenedora, fins en llengua vulgar, així com la resta de doctrines contingudes en el catecisme, que també calia traduir a les llengües vernacles. També calia usar la llengua vernacla per als sermons, i per a l'administració parroquial.

³ A casa nostra: article 14 del concili provincial de Tolosa de Llenguadoc de l'any 1229, i un altre del concili provincial de Tarragona de 1235, presidit per Jaume I. Vegeu Izquierdo (1997: 30-35).

⁴ Pau IV en 1559 i Pius IV en 1564, en promulgar l'índex de llibres prohibits, prohibiren també imprimir i tindre Bíblies en llengua vulgar, a no ser que es comptara amb un permís especial.

⁵ En 1757 Benet XIV ja va promulgar un breu pel que s'autoritzava la lectura de la Bíblia en llengua vulgar, del qual la Inquisició espanyola es feu ressò en 1783. No obstant, la lectura de la Bíblia per part dels fidels encara estava lluny de ser habitual (Artola i Sánchez Caro, 1995: 426-427).

⁶ Capítol 7 del decret sobre la Reforma, a la sessió xxiv del concili. Traducció pròpia.

⁷ Malgrat tot, tenim constància manuscrita de la traducció bíblica del *Llibre de Job*, feta per Jeroni Conques (Alzira 1557); ho podeu veure a Estrela (2004: 398). Per a major informació sobre la temàtica de les traduccions bíbliques vegeu Izquierdo (1997).

2.1. Els rituals de sagraments

L'aplicació d'aquestes disposicions conciliars a les diòcesis valentines tingué la seua materialització en el ritual de sagraments editat per l'arquebisbe Joan de Ribera l'any 1592. Aquest ritual, igual que els altres dos que l'havien precedit (1514 i 1527), era un llibre destinat als sacerdots amb cura d'ànimes que contenia els materials litúrgics i catequètics necessaris per al desenvolupament dels sagraments (Aliaga i Canet, 2000: 433-460; Sustaeta, 1956: 205-234). Estaven redactats, principalment, en llatí, però hi havia una part ben considerable de textos en valencià. En concret, els textos directament destinats als fidels participants en els ritus. El *manuale valentinum* de Ribera tenia la novetat d'afegir les explicacions del catecisme romà⁸ a cada sagrament, tant en llatí com en valencià.

Així, en aquest ritual de 1592, podem trobar les explicacions sobre l'eficàcia i ús dels sagraments que els sacerdots devien fer, en llengua vulgar, als fidels que anaven a rebre'ls. Com aquesta admonició que, dins del ritual del baptisme (pàg. 29), precedia el moment de la infusió amb l'aigua:

Considerau ab diligència, germans, què és lo que ací fem. En aquest solemne ministeri celebrem lo sagrament del sanct Baptisme, que en lo orde dels sagraments de la sancta mare Església és lo primer, y en dignitat y excel·lència es molt gran, y sens ell ninguna persona pot alcançar la verdadera salut.

Per lo sant Baptisme som regenerats en nova vida, delliurats de molt grans mals y enriquits de molt grans béns. Perquè tot peccat, ara sia original, ara actual, per grave y enorme que sia, se perdona per virtut y eficàcia de aquest sagrament, no sols quant a la culpa, però quant a la pena. Y resta la nostra ànima adornada ab la gràcia divina, y ab lo ornato de les virtuts, per la qual gràcia som fets fills de Déu y hereus de la vida eterna.

També se'ns imprimix un señal en la ànima, com a ovelles de Christo, nostre Senyor, lo qual, com no's puga per ninguna força humana borrar, fa en nosaltres tal effecte que, una vegada rebut aquest sagrament, no's pot ni's deu reiterar.

Finalment, se obre la porta del cel, la qual per lo peccat estava tancada, per a que entrant en la glòria celestial, gozem de la vida benaventurada, delliures de tota misèria, la qual vida nos vulla donar nostre Déu y Senyor, per sa infinita bondat y misericòrdia. Amén.

Aquestes traduccions del catecisme romà al valencià, juntament amb les explicacions sobre l'eficàcia i ús dels sagraments, es repeteixen al llarg de tot el llibre, tal com manava el concili de Trento. A més, la llengua vernacla apareixia, també, als avisos parroquials setmanals i alguna oració com la del "Yo peccador".

Al ritual de 1592 li seguirà el de l'any 1654, editat per l'arquebisbe Pere d'Urbina, i un *Abstractum valentini manualis* sense data, el qualensem que fou editat entre 1706 i 1724, durant l'exili de l'arquebisbe Folch de Cardona.

---

⁸ Aprobat per Pius V, l'any 1566.

És important remarcar la importància d'aquests rituals que, editats per l'arxidiòcesi de València, s'usaven també a la resta de diòcesis que conformaven la província eclesiàstica valentina.⁹ Una importància que radica en el fet de la seua distribució per totes les parròquies de les nostres terres, i per la freqüència amb què s'emprava. Tindríem ací una presència aclaparadora del valencià a la litúrgia i la catequesi des de Trento fins 1707.

2.2. La predicació

Pel que fa als sermons, aquest tema ha estat tractat per Vicent Pitarch a la seua obra *Llengua i Església durant el barroc valencià*. En aquest treball, l'autor fa una distinció entre el que podríem anomenar sermó "de rutina" i sermó "de gala". Els sermons de rutina, que es produïen en la predicació ordinària a les distintes parròquies durant l'any litúrgic, haurien estat proclamats, quasi en la seua totalitat, en valencià (Pitarch, 2002: 284). Cosa ben distinta del que succeïa amb els sermons d'encàrrec que van arribar a la impremta, els anomenats sermons "de gala". Aquests presenten una presència mínima del valencià en comparació amb la gran producció existent en castellà (Pitarch, 2002: 340).

Aquesta penetració del castellà en les trones valencianes fou possible degut a l'absència d'unes pautes diocesanes en coherència amb el text tridentí abans esmentat. En primer lloc, al concili provincial valentí celebrat l'any 1565: en el capítol v es copia quasi literalment el capítol 7 del decret sobre la Reforma de Trento, però sense especificar que eixa predicació de què parla calia que fos en llengua vernacla (Pitarch, 2002: 78).¹⁰ Una pauta, aquesta, que es mantindrà en els següents sínodes de la diòcesi de València. La diòcesi de Sogorb, al sínode de Pere Ginés de Casanova de 1611, sí especifica que la llengua havia de ser la materna o vernacla (en aquest cas el castellà). La diòcesi d'Oriola, al sínode de Gregorio Antonio Gallo de Andrade de 1569, sí fa referència a la llengua vernacla, mentre que aquesta referència desapareixia al sínode de Josep Esteve de 1600, i el posterior d'Acaci March de Velasco de 1663. Una pauta prou distinta és la seguida pel bisbat de Tortosa, que al sínode del bisbe Márquez de Prado de 1615 reglamentava que les pregàries bàsiques i la catequesi en general s'havien de fer en vernacle. I, sobretot, el sínode del bisbe Antolínez de Burgos de 1637, on s'explicita que els sermons només es podien fer en català. Pauta confirmada pels sínodes posteriors (Pitarch, 2002: 76-98).

En aquest punt, no podem passar per alt l'episodi protagonitzat pel consell de la ciutat de Castelló i el bisbe Justino Antolínez, entre els anys 1631 i 1638. Un episodi en què els consellers de la ciutat arribaren a adreçar-se epistolarment al rei per demanar-li que obligara al bisbe a permetre la predicació en castellà a la vila (Pitarch, 2002: 171-189).

⁹ A excepció, potser, de la diòcesi de Tortosa que va publicar un ritual propi l'any 1658 i que, amb probabilitat, faria ús dels rituals tarraconenses de 1550 i 1671. Més informació sobre els rituals de les diòcesis de parla catalana a Seguí i Trobat (1994: 9-10), que ell pren de l'obra d'Aguiló Fuster (1923: 43-93), i també Bellavista Ramon (1989: 289-303).

¹⁰ Pérez de Ayala 1566a: ses. 1^a, Tit. 1, cap. v.

2.3. L'administració parroquial

Un altre àmbit important d'ús de la llengua vernacla eren els diferents llibres d'administracions parroquials: tant els sacramentals (*quinque libri*),¹¹ com els purament administratius (racionals, llibres de fàbrica, confraries, almoines...), o els econòmics (censos, capbreus, visites d'amortització...).

Aquesta temàtica ha estat estudiada per Alfonso Vila Moreno, a la seua obra *La lengua valenciana en la administración parroquial (Siglos XVII a XIX)*,¹² on parla d'una castellanització progressiva dels *quinque libri* que arranxa, en ocasions, des de la creació dels mateixos, durant la primera meitat del segle XVI. No obstant, llevat de les parròquies castellanoparlants, aquesta castellanització fou intermitent i escassa durant tot el segle XVII (Vila Moreno, 1983: 108-113), a excepció feta dels llibres de confraries i de fàbrica, que es castellanitzen majoritàriament durant el darrer terç d'aquest segle (Vila Moreno, 1983: 145-146). Per tant, abans de 1707 la llengua habitual en les administracions parroquials venia sent el valencià, tot i que amb algunes excepcions.

3. El valencià en l'Església: des de 1707 fins el concili Vaticà II

Com és sabut, el decret de Nova Planta de 29 de juny de 1707 va abolir els furs de València, uniformitzant els usos, costums i tribunals segons les lleis de Castella. La qual cosa provocà un canvi idiomàtic, en favor del castellà, dins la burocràcia jurídica i oficial.

Ara bé, aquest decret no tenia cap efecte directe sobre l'administració eclesial, donat que el decret de Nova Planta mantenia intacta la forma de solucionar els conflictes jurisdiccionals amb l'església, conservant la concòrdia establerta entre la reina Leonor i Gregori XI, confirmada per Pius V i Gregori XII (*Fori Regni Valentiae*).¹³ Així queda expressat a la reial cèdula de 7 de setembre de 1707 (Peset, 1975: 249-250):

Habiendo prevenido -decía- en el decreto de veinte y nueve de junio de este año (por el cual derogué los Fueros, estilos y costumbres de Aragón y Valencia, mandando que aquellos Reinos en todo se gobiernen por las leyes, estilos y costumbres de Castilla y las dos Chancillerías de Zaragoza y Valencia por las ordenanzas de las Chancillerías de Valladolid y Granada, sin alguna diferencia), que en las controversias y puntos de jurisdicción eclesiástica y modo de tratarlos se observare la práctica y estilo que hubiere habido hasta entonces, en consecuencia de las concordias ajustadas con la Sede Apostólica, en que no se debía variar para mayor claridad de este punto que es de tanta importancia porque mira a la conservación de las dos jurisdicciones eclesiástica y secular y de la paz y quietud pública de esos Reinos, prohibiendo cualquier novedad que en esta materia quiera introducirse con ningún pretexto. Declaro que mi real ánimo ha sido y es de mantener la inmunidad

¹¹ Amb aquest nom es fa referència a un llibre dividit en cinc títols o apartats (batejats, confirmats, casats, estat d'ànimes i difunts) que estava als arxius parroquials i anava omplint-se amb les dades adients.

¹² I, també, Pitarch (1980) i Carreras (1919).

¹³ *Fori Regni Valentiae*, 2 vols. 1547-1548, III, x, t. II, fols. 61-63.

de la Iglesia, personal y local, la jurisdicción eclesiástica y todas sus preminencias en la posesión en que estaba la Iglesia en ambos Reinos, antes de la pasada turbación.

Per tant, el valencià podia continuar usant-se al si de l'església, de la mateixa manera que ho havia fet fins aquell moment. Només d'una forma indirecta podia afectar el decret de Nova Planta a l'ús de la llengua vernacla en les diòcesis valentines. És a dir, que en la mesura amb què el castellà anara fent-se cada vegada més usual dins la societat valenciana, aquesta "normalitat" podia passar a l'àmbit eclesial.

3.1. Els rituals de sagraments

Pel que fa a l'explicació dels sagraments en llengua vulgar, sí trobem un canvi amb posterioritat a 1707: la introducció del castellà dins el ritual dels sagraments.

El primer ritual de sagraments publicat durant el segle XVIII és el de l'arquebisbe Mayoral de l'any 1746.¹⁴ En aquest ritual apareix una tercera llengua (el castellà), afegida al llatí i valencià, les llengües que apareixien a tots els rituals anteriors. Inclús que el mateix autor del ritual explica de la següent manera:

Formulas, demum in Sacramentorum administratione frequentiores vernacula valentinorum, quam lemosinam, et castellana, quam absolute hispanicam vocant, lingua distinguere; utraque enim juxta tractuum, locorumque diversitatem in hac Dioecesi familiaris est.

Els parlaments en castellà apareixien a continuació del text valencià (la *vernacula valentinorum*), com una traducció d'aquest. El text en valencià era introduït, generalment, com a *lingua vulgari* o *lingua vernacula*, mentre que el text castellà ho feia com a *lingua hispana*.¹⁵

Una altra novetat important que presenta aquest ritual és el fet d'incorporar, a les darreres pàgines (460-470), una mena d'apèndix amb les fórmules per inscriure els batejats, confirmats, casats, estat d'ànimes i difunts en els llibres parroquials (*quinque libri*). Aquestes fórmules estan preses de les constitucions del sínode d'Urbina de 1657, i venen en valencià amb la seua respectiva traducció al castellà:

[461] En N. N., del mes de N., del present any de N., yo, N., retor (o vicari) de la Església Parroquial de N., bategí, segons lo ritu de la santa Església Romana, a N., fill legítim de N. y de N., cònjugues, vehins de dita vila (o loc). Foren compares N. y N., vehins de dita vila (o loc de on seran), y se li posà nom: N. Naixqué dia N., de dits mes, y any.

Posteriorment a aquest ritual, se'n van editar tres més: el ritual de l'arquebisbe Joaquim Company de 1811, el ritual de l'arquebisbe Pau Garcia Abella de 1859, i el ritual de l'arquebisbe Prudencio Melo de 1939.

¹⁴ Excloem d'aquesta afirmació l'*Abstractum valentini manualis* sense data de publicació.

¹⁵ De vegades, com en el cas dels formularis dels *quinque libri* del ritual de 1811 (pàgs. 461-464), també s'usa el terme *lingua valentina* per tal de distingir-ho de la *lingua castellana*.

El ritual de 1811 va mantindre el mateix percentatge de textos en valencià que presentava el de 1746 (igualtat total entre valencià i castellà), mentre que en el ritual de 1859 l'ús del castellà és lleugerament més abundant que el valencià. La diferència està en el fet que hi ha prou textos que apareixen exclusivament en castellà (parlament de la comunió als sacerdots malalts, les consideracions jurídiques afegides al final del ritual, els formularis per als *quinque libri*, i l'admonició final als esposos), mentre que els textos que apareixen exclusivament en valencià són menors (únicament els avisos setmanals). Finalment, el ritual de 1939 només porta els parlaments en llengua vulgar en castellà, la qual cosa fou justificada, des de l'arquebisbat, per la necessitat d'abaratir l'edició (*Boletín Oficial Arzobispado de Valencia*, núm. 2250, juny 1939, pàg. 328).

Com hem vist, el valencià estigué present en els rituals de sagraments usats en les diòcesis valentines fins l'any 1939. La novetat del període inaugurat amb el decret de Nova Planta consisteix en el fet de l'aparició del castellà en uns llibres que, fins aquell moment, havien estat publicats en llatí i valencià exclusivament. Aquesta presència del castellà fou simètrica a la del valencià fins el ritual de 1859 on comença a apreciar-se un increment de la llengua estrangera i un lleu davallament de la llengua nacional. Aquesta tendència es consolida de forma dràstica en el ritual de 1939 que eradica totalment la presència dels textos en la nostra llengua.

3.2. La predicació

Sobre el fenomen de la predicació amb posterioritat a l'any 1707 tenim molt poques dades. De fet, només comptem amb el llistat elaborat per Vicent Pitarch (2002: 234), on es recullen 17 sermons publicats o documentats.

No obstant, suposem que la predicació “de rutina” en castellà aniria guanyant cada vegada més terreny, com podem extraure d'alguns documents dispersos. Un d'ells és aquest fragment del memorial de greuges que els capítols i diputats de les capitals de l'antiga corona aragonesa presentaren a Carles III l'any 1760 (Vila Moreno, 1983: 66):

En Cataluña, Valencia y Mallorca se habla una lengua particular; y aunque en las ciudades y villas principales muchos entienden y hablan la castellana, los campesinos no saben hablarla ni la entienden. En América, los sacerdotes tienen la obligación de entender y hablar la lengua de sus feligreses. ¿Hay que considerar a los campesinos catalanes y valencianos como de condición inferior a la de los indígenas americanos?

Lamentablement, aquesta petició no fou atesa. I, uns pocs anys més tard (18-10-1768), l'erudit d'Oliva, Gregori Maians, en una carta enviada al bisbe Climent, comentava (Mestre, 2000: 273):

Celebro mucho que V.S. Ilma. vaya introduciendo la lengua castellana para que los catalanes se aficionen a los buenos libros que ella tiene, pero siempre es necessaria la conservación de la catalana para la inteligencia de las leyes, escritos antiguos i libros; i para entender mejor la Doctrina Christiana. pues en nuestro reino ai muchos que la aprenden en castellano, i no la entienden porque no saben la lengua extraña, como la nativa.

Aquesta llengua estranya, encara continuava sent-ho per a moltíssims valencians a les darreries del segle XIX, com ho confirma el següent testimoni de l'erudit Serrano Morales, que comenta com l'any 1897, els pares ensenyen (Pitarch, 2000: 338):

a sus hijos a rezar en castellano; y demasiado sabe V. los disparates que éstos suelen decir, al recitar como papagayos, en lengua extraña y que apenas entienden, las oraciones [...] la dificultad de pronunciar frases en un idioma que sólo oyen en aquella ocasión no ha de extrañarnos que sus oraciones se conviertan en una especie de algarabía.

Com hem pogut veure, durant segles, els fidels valencians escoltaven les prèdiques, o aprenien les oracions del cristià en una llengua que no era la seua i que, en molts casos, no entenien. I aquesta situació encara es produïa fins ben entrat el segle XX, com es veu en aquesta anècdota que comenta mossén Sorribes en una entrevista per a la revista *Destino*, l'any 1970 (Colomer, 1996: 20):

Todo empezó cuando estuve a punto de dejar sin confesión a un moribundo del pueblo a quien me dirigí en castellano. Afortunadamente, en aquellos momentos me acordé del desconocimiento del castellano de aquella persona, a quien una vez le había preguntado por qué se salía de la Iglesia a la hora del sermón, y al tratar de dirigirme a él en valenciano, comprobé que me entendía y pude administrarle el sacramento. Son experiencias que dejan huella y obligan a la reflexión.

Enmig de tanta desatenció pastoral, també podem trobar algun exemple positiu, com el de l'arquebisbe Enric Reig, qui, en 1921, va rebre una felicitació de part de l'entitat valencianista "Nostra Parla" per les seues recomanacions d'usar el valencià en les ensenyances religioses.¹⁶ Aquesta felicitació, juntament amb la resposta del bisbe, fou publicada el 7 de gener de 1922 a *Correspondencia de Valencia*, i deia així (Pérez Silvestre, 1995: 21-23):

la entidad valencianista "Nostra Parla" [...] expresó al señor Arzobispo su satisfacción por las recomendaciones que espontaneamente hacía en sus Visitas Pastorales, para que en las prácticas y enseñanzas religiosas se usara la lengua de nuestro pueblo.

3.3. L'administració parroquial

Continuant la dinàmica del segle anterior, durant el pontificat d'Antoni Folch de Cardona (1700-1724), van haver algunes parròquies que efectuaren el canvi idiomàtic als seus arxius. És a partir de 1731, amb l'aparició en escena del visitador general Juan de la Torre i Despuig, quan comencen a aparèixer mandats semblants a aquest: «que los motes de los bautismos se escriban a la letra y conforme dispone el Sínodo del Sr. Urbina»

¹⁶ No hem d'oblidar que, a finals de l'any 1902 Alfons XIII havia signat un decret, promogut pel govern de Romanones, que obligava a impartir l'ensenyament de la religió catòlica en castellà.

(Vila Moreno, 1983: 119),¹⁷ o encara més explícits: «en el estilo castellano, como en dicho Sínodo se contiene» (Vila Moreno, 1983: 117).¹⁸

No obstant, cal fer notar que aquestes anotacions es feien tant en parròquies que usaven el valencià per a la redacció dels *quinque libri*, com en parròquies que ja estaven usant el castellà en aquest menester (Vila Moreno, 1983: 118). I, a més, cal tindre en compte que, per aquelles dates, els mandats no tenien massa importància, com podem veure (Domínguez i Pons, 1989: 139):

Lo que hace interesante a estos Mandatos, no es la materia de que se ocupan, porque después de los Sínodos de Urbina y Rocabertí, para los señores visitadores resultaba bien ligera y fácil la evacuación de esta diligencia, suplida con creces en aquellas sinodales. Si algún visitador, a pesar de esto, quería ejercitarse con el fuero de mandar, se veía obligado a hacerlo sobre detalles y pequeneces; y esto, como es natural, hería la susceptibilidad de los señores curas.

Fetes aquestes puntualitzacions, cal dir que el moment de major castellanització fou el que coincidí amb el pontificat de l'arquebisbe Andrés Mayoral (1737-1769), que va visitar en repetides ocasions les parròquies de la diòcesi. Entre els diferents mandats deixats als *quinque libri* durant les seues visites pastorals, amb freqüència apareix la indicació següent: «que se escriban las partidas en lengua castellana» (Vila Moreno, 1983: 123),¹⁹ sobretot des de 1745 a 1765 (Vila Moreno, 1983: 122-132). Fet aquest que li ha valgut la fama de tindre un “zel castellanitzador” (Fuster, 1976: 144) :

En ésser abolits els Furs... L'Església ja no s'amaga d'accentuar la seva castellanització, i cap a mitjan segle l'arquebisbe Mayoral l'ordena taxativament pel que fa als documents eclesiàstics.

No obstant, les noves investigacions obliguen a un cert replantejament d'aquest tòpic. Per una banda, és indubtable que, coincidint amb el llarg pontificat de Mayoral, culmina el procés de castellanització dels llibres sacramentals als arxius parroquials, mantenint-se el valencià (de forma desigual i diversa) en altres sèries documentals com els racionals, llibres de censos, llegats, capbreus... on no hi va haver mai cap indicació jeràrquica referent a l'idioma utilitzat (Vila Moreno, 1983: 138-159). No obstant, considerem que cal matisar adequadament la repetida acusació.

En primer lloc, cal tindre en compte que la castellanització dels arxius parroquials havia començat segles abans, sense cap mena d'imposició per part dels visitadors. També cal puntualitzar que l'arquebisbe Mayoral no va fer un mandat extensiu a tota la diòcesi, en forma de decret o disposició sinodal,²⁰ sinó que només ho indicava en

¹⁷ Es refereix al sínode d'Urbina de 1657, on es van publicar els models a seguir per complimentar adequadament els registres parroquials. Vila Moreno ho pren de l'Arxiu Regne València, Secció Clero, llibre núm. 3956, fol. 44 v.

¹⁸ Vila Moreno ho pren de l'Arxiu Regne València, Sec. Clero, llibre núm. 136, fol. 264 v.

¹⁹ Vila Moreno ho pren de l'Arxiu parroquial d'Estivella, *Quinque libri* núm. 3, fol. 41.

²⁰ Com les que van fer, per exemple, el bisbe de Girona, Dionisio Castaño Bermúdez (1825-1834), o els bisbes de Mallorca Francisco Garrido de la Vega (1763-1772) i Juan Díaz de la Guerra (1772-1777).

algunes de les visites pastorals que va realitzar, i no en totes. A més, aquestos mandats no anaven acompanyats de cap tipus de sanció, ni eren mencionats en les segones visites que realitzava a la mateixa parròquia. Aquestos mandats no apareixien a les altres sèries documentals on, en molts casos, continuava usant-se el valencià amb posterioritat (Vila Moreno, 1983: 77).

Si realment haguera tingut el zel castellanista del que se l'acusa, li haguera resultat ben fàcil fer-se ressò de la reial cèdula de Carles III, promulgada el 23 de juny de 1768 (en la qual es manava el pas del llatí al castellà a totes les escoles), per justificar l'ús del castellà a la predicació i administració parroquial, tal com es va fer a Mallorca, on s'arribà a recloure un sacerdot per explicar el catecisme en llengua vulgar, i a sancions que consistien a fer pagar les despeses de traduir els *quinque libri* al castellà per incompliment dels mandats episcopals (Llabrés, 1989: 565-566).

Totes aquestes matisacions sobre l'actuació d'Andrés Mayoral ja ens conviden a un replantejament més reposat i seré sobre la seua figura, considerant-la en consonància amb la resta de la seua trajectòria al front de l'arquebisbat. Però encara hi ha un element més important, fins ara no estudiat, a l'hora de valorar l'actuació d'aquest personatge. Ens referim als formularis (en valencià i castellà) que va introduir al seu ritual de sagraments, que més amunt hem comentat. Recordem que es tracta de les fórmules per inscriure els batejats, confirmats, casats, estat d'ànimes i difunts (o siga, els *quinque libri*) en els llibres parroquials. Una nova prova, no tinguda en compte fins ara, que obliga a revisar el tòpic del zel castellanista de Mayoral. Ja que es fa ben difícil sostindre la hipòtesi que Mayoral volia eliminar l'ús del valencià a l'administració parroquial quan ell mateix edita uns formularis oficials en aquesta llengua destinats a ser utilitzats pels rectors. Si la hipòtesi fóra correcta, l'apèndix amb els formularis que ell introdueix al ritual valentí (com sabem, no apareixia als rituals anteriors de 1592 i 1654) haguera estat únicament en castellà. La qual cosa haguera estat senzilla de fer, seguint el precedent del sínode d'Urbina de 1657 que ja va incloure aquestes fórmules només en castellà a l'edició de les constitucions sinodals, com hem vist anteriorment.

Per finalitzar, direm que encara l'any 1811, aquestos formularis tornen a aparèixer al ritual de sagraments editat per l'arquebiste Company. Tot i que, en la pràctica, ja només s'utilitzava el castellà per aquest afer.

3.4. Hòmens i documents preconciliars

El concili Vaticà II va estar precedit per un ambient de renovació i de canvi en l'Església: el moviment bíblic, la reforma litúrgica, la *nouvelle teologie...* anaven obrint pas a una nova mentalitat que cristal·litzaria en el concili. Pel que fa al tema de les llengües i de les identitats nacionals, també hi va haver un ambient cada vegada més propici al que després s'establiria de forma conciliar. Com el que posa de manifest aquest text de Pius XI (1937: 152):

L'Església, fundada pel Salvador, és única per a tots els pobles i per a totes les nacions, i davall la seua volta troben lloc tots els pobles i totes les llengües.

O aquest fragment d'un radiomissatge del Nadal de 1941 de Pius XII:

En el camp d'un nou orde fundat sobre els principis morals, no hi ha lloc per a oprimir ni obertament ni dissimuladament, les peculiaritats culturals i lingüístiques de les minories nacionals, ni per impedir ni per reduir la seua pròpia capacitat econòmica, ni per limitar o abolir la seua natural fecunditat...

Ara bé, no sols eren els documents els que apuntaven en aquest sentit; també trobem hòmens que, prèviament a la celebració del Vaticà II, ja tenien una clara mentalitat conciliar pel que fa al tema de l'ús de la llengua vernaclea.

Així tenim el cas del sacerdot Vicent Sorribes i Gramatge (València 1903-1986),²¹ qui, des de l'any 1950, llegia les lectures de la missa i predicava en valencià a la seua parròquia de Rocafort. Aquest capellà, l'any 1951, va publicar en llatí i valencià l'*Euclògi-Missal*, una obra magnífica destinada a l'ús privat dels fidels. Aquesta obra colossal (set-cents vint-i-cinc pàgines) compta amb una "exhortació als lectors" signada pel llavors arquebisbe Marcel·lí Olaechea. També va publicar el *Catecisme de la doctrina cristiana. Primer grau*, l'any 1955. I la *Missa del poble*, un opuscle de trenta-sis pàgines amb l'ordinari de la missa i explicacions per tal que els fidels descobrisquen el seu significat (Colomer, 1996: 19-30).

Un altre cas significatiu és el del compositor Agustí Alaman i Rodrigo (Algemesí 1912-València 1994) qui va publicar, l'any 1955, el *Recull de càntics litúrgics*, també prologat per l'arquebisbe Olaechea. L'any 1961 apareixia la segona edició (Colomer, 1996: 31-34).

I, com no, hem de fer menció del canonge Josep Espasa i Signes (Dénia 1914-1980), doctor en teologia per la Universitat Gregoriana de Roma i canonge de la catedral de València. Des de ben jove ocupà el càrrec de rector del col·legi major de Sant Tomàs de Villanueva (1945-1970), des d'on transmetia als futurs sacerdots un tarannà obert, i per on passaven habitualment els seus amics Joan Fuster i Vicent Ventura. En 1967 fou nomenat delegat diocesà d'ecumenisme, missions i allunyats, i en 1968 participava i impulsava la fundació del Centre Ecumènic Interconfessional de València (Consell Valencià de Cultura, 1998; Colomer, 1996: 49-55).

Va escriure el pròleg de *L'Església valentina i l'ús de la llengua vernaclea* (Colomer, 1996: 19-30), editat l'any 1965. Amb aquest pròleg recolzava plenament (canonge com era) la iniciativa que, per aquells anys, demanava a la jerarquia eclesial valenciana l'ús de la nostra llengua a la litúrgia. No fou aquest un fet aïllat en la seua trajectòria personal, ja que va insistir-hi diverses vegades, i de forma valenta com podem veure (Consell Valencià de Cultura, 1998: 212):²²

Quan vaig anar a demanar-li a González-Moralejo [bisbe auxiliar] l'ús del valencià en la litúrgia em va contestar que «eso es hacer política». «Escolta, tu (va ser la meua resposta), i el prohibir l'ús del valencià no es política centralista o què?». Tot és fer política. El mateix Jesucrist era un apolític i va fer política sense voler.

²¹ Trobareu una biografia completa del personatge a Estrela (1998).

²² De "Valencia Semanal", núm. 90, 1979.

En agost de 1969 va publicar *Falsejaments i veritats cristianes*. Tot un atreviment pel que fa a l'ús del català en una obra de temàtica religiosa, amb un contingut avançat i crític. Gosadia que va repetir, anys més tard, en publicar el seu segon llibre titulat *Què cal creure*.

4. El valencià en l'Església: des del concili Vaticà II fins el 2007

El concili Vaticà II, celebrat entre 1962-1965, a la constitució *Sacrosantum Concilium*, que tractava sobre la sagrada litúrgia, en el punt 36 afirma:

§ 1. Salvat del dret particular, en els Ritus llatins s'ha de conservar l'ús de la llengua llatina.

§ 2. Però, com que tant en la missa com en l'administració dels sagraments o en d'altres parts de la Litúrgia, sovint pot ésser molt útil al poble l'ús de la llengua vernacle, es podrà concedir més lloc a aquesta, sobretot, però, en les lectures i en les monicions, en moltes oracions i cants, d'acord amb les normes sobre aquest tema establertes per a cada cas en els capítols vinents.

Amb aquesta disposició conciliar, després de segles, es deixava la porta oberta a la possibilitat de l'ús de les llengües vernacles a la litúrgia.

Una oportunitat que no fou aprofitada, en general, a l'església valentina. Llevat de l'agradable excepció de la diòcesi de Sogorb-Castelló. En la qual, durant el pontificat del bisbe Josep Pont i Gol (1951-1972), la litúrgia en valencià va anar implantant-se amb certa normalitat, permetent el bisbe la pertinent adaptació de textos litúrgics catalans a les formes dialectals valencianes per utilitzar-los en les parròquies de la diòcesi. Aquesta normalitat va continuar durant l'episcopat de Josep-Maria Cases Deordal (1972-1996), publicant-se diferents materials catequètics per als xiquets²³ i un cantoral litúrgic²⁴ exclusivament en valencià. Més tard, l'arribada del bisbe Juan Antonio Reig Pla (1997-2005) va significar un retrocés important de l'ús del valencià a la diòcesi. Retrocés paral·lel a la pròpia vida pastoral de la diòcesi que anà empobrint-se cada vegada més.

Però, com déiem, a la resta del País el camí vers la normalitat litúrgica del valencià va estar ple d'entrebancs.

4.1. Pontificat de Marcel·lí Olaechea (1946-1966)

D'ençà de la promulgació de la constitució *Sacrosantum Concilium* hi ha haver una campanya promoguda per Lo Rat Penat en què, mitjançant una instància,²⁵ es demanava a l'arquebisbe Marcel·lí Olaechea que fóra adoptada la llengua materna dels valencians per als actes litúrgics, l'ensenyança del catecisme i la predicació. Aquesta campanya, que aconseguí vint mil adhesions, estava motivada pel temor que es confirmaren els rumors que apuntaven l'adopció del castellà com a llengua vernacle a les diòcesis valentines (Colomer,

²³ *Déu el nostre Pare. Procés continuat de catequesi* (3 volums), Delegació diocesana de Catequesi, Castelló 1995.

²⁴ *Cantoral litúrgic*, Delegació diocesana de Litúrgia de Castelló de la Plana, Castelló 1995.

²⁵ Publicada a *València Cultural* núms. 45-46 (gener-febrer 1964), pàg. 18.

1996: 36-38; Vila Moreno i Vila Francés, 1998: 31-40). Un rumor que esdevindria un fet quan l'arquebisbe Olaechea signava la carta pastoral *Lengua latina, linguas vernáculas y liturgia*, on s'afirma (Boletín Oficial del Arzobispado, 1966: 859):

El clero valenciano sabe que sus fieles entienden bien la lengua vernácula oficial, que en ella rezan -y no en valenciano- sus oraciones; que en ella aprendieron y aprenden la doctrina cristiana; que en ella leen y cursan estudios [...].

Un any abans d'aquesta afirmació vergonyosa, apareixia el llibre de Vicent Miquel i Diego titulat *L'Església valentina i l'ús de la llengua vernacla*, en el qual l'autor feia una defensa del valencià a la litúrgia fonamentant-se en raons de tipus humà, raons de la doctrina cristiana i normes de l'Església i raons de tipus històric (Colomer, 1996: 40-48).

4.2. El pontificat de J. Maria Garcia Lahiguera (1969-1978)

Durant aquest pontificat es van posar en marxa els treballs per dotar les parròquies dels materials necessaris per a les celebracions en valencià²⁶ (Aguado, 1984: 17-21). En 1969 apareix l'*Ordo Missae. Text Valencià*, el primer ordinari adaptat a les formes dialectals valencianes preparat per Sanchis Guarnier, Avel·lí Flors i Lluís Alcon, davall la responsabilitat del doctor Pont i Gol, llavors bisbe de Sogorb-Castelló. S'hi deixa constància que és el «Text de la Comissió Interprovincial Valentino-Tarraconense confirmat pel *Consilium* de Roma, amb adaptacions per a l'ús de les diòcesis de València, Sogorb-Castelló i Oriola-Alacant, autoritzades pels bisbes respectius». El president de la Comissió Diocesana de Sagrada Litúrgia, que edita l'*Ordo*, era Josep Alminyana. L'any següent, 1970, eixiria l'*Ordinari de la Missa*,²⁷ ja amb totes les reformes del ritu efectuades pel Concili.

A principis de 1970, Pere Riutort i Avel·lí Flors, adaptaren la *Pregària dels Fidels*.²⁸ I, quasi al mateix temps (maig 1970), Josep Alminyana va publicar l'*Ordinari de la missa*, com a «text oficial de la comissió interprovincial valentino-tarraconense [...] amb adaptacions per a l'ús de les diòcesis de València, Sogorb-Castelló i Oriola-Alacant, autoritzades pels bisbes respectius».

El 9 d'octubre de 1972, la Junta Diocesana d'Acció Catòlica de València feu públic el document *L'ús de la llengua vernacla en les diòcesis de la Província Eclesiàstica Valentina -País Valencià, Illes Balears*, amb presentació de monsenyor Josep Gea, bisbe auxiliar de València i consiliari de la Junta. A la primera part del document hi havia una selecció de textos del magisteri eclesiàstic sobre les llengües i cultures pròpies i l'ús de la llengua popular en la litúrgia i educació cristianes, amb un apèndix sobre el criteri de la Unesco, i un altre de normes de la legislació espanyola d'aleshores. La segona part analitzava i comentava la doctrina catòlica.

²⁶ La major part de la informació sobre l'elaboració dels textos litúrgics està estreta d'Aguado (1984: 17-21).

²⁷ *Ordinari de la Missa. Missale Romanum, text valencià*, Edicions Àgape, València 1970.

²⁸ *Pregària dels fidels*, text oficial de l'Episcopat Espanyol, versió catalana adaptada a l'ús de les diòcesis de València, Sogorb-Castelló i Oriola-Alacant, aprovada pels bisbes respectius. No hi figura cap responsable de l'edició, ni l'editorial ni l'any de l'edició. Se suposa que es publicà el 1971. Dipòsit legal: B 16273-XIII.

El novembre de 1973, va quedar constituïda la *Comissió Interdiocesana Valentina per als textos litúrgics en llengua vernaclea* (Boletín Oficial del Arzobispado, 1973: 836), constituïda per personalitats del món cultural valencià (Sanchis Guarner, Enric Valor, Francesc Ferrer Pastor, Xavier Casp, Miquel Adlert...) i preveres amb sensibilitat cap a la llengua (Vicent Sorribes, Lluís Alcon, Avel·lí Flors, Pere Riutort, Josep Alminyana...). Fruit del treball d'aquesta comissió va aparèixer, l'any 1975, el *Llibre del Poble de Déu*, una edició «declarada apta per als actes litúrgics fins a la publicació de les edicions culturals valencianes». El *Llibre del Poble de Déu* conté un missal dominical i festiu, un cantoral popular, els rituals dels sagraments, la litúrgia dels difunts, l'apèndix del missal romà, la litúrgia en llatí i les oracions del cristià.

Aquest fou el detonant de l'anomenada “guerra de les misses”. És a dir, la infiltració (quasi podríem parlar de la “gestació”) de les tesis blaveres al cercle eclesial que estava preparant els textos litúrgics en valencià, amb tot un seguit d'enfrontaments, acusacions i textos secessionistes paral·lels.

La seqüència d'esdeveniments començà en la segona sessió de la comissió,²⁹ celebrada el 27 de novembre de 1973. Xavier Casp i Miquel Adlert comentaren que volien usar la gramàtica de Sanchis Guarner de 1942 en lloc dels criteris de l'editorial Torre, a la qual cosa, el propi Sanchis Guarner va respondre argumentant que els temps no eren els mateixos i que convenia usar els criteris que estaven seguint-se en les adaptacions fetes fins aquell moment. Després de raonaments diversos, es produí la següent situació:

Llavors Enric Valor pregunta a Xavier Casp quines coses concretes té en contra del text preparat, i respon el dit senyor Casp que, pràcticament, està d'acord amb el 99 per cent del text. El senyor Valor diu que no està justificada l'actitud contrària d'ells dos, puix que en un treball col·lectiu sempre ha d'haver-hi alguna diversitat de criteris que no impedeix una unanimitat de fons. [...] Donat que el treball està fet —diu el senyor Adlert— nosaltres abandonem la comissió perquè estem en minoria.

I aquest fou l'inici d'una de les pàgines més tristes de la nostra història. Com hem vist anteriorment, la comissió va seguir treballant fins arribar a publicar el *Llibre del Poble de Déu*. Mentre la “minoria” que va abandonar la comissió es va dedicar, primer, a desprestigiar el treball realitzat amb acusacions falses,³⁰ per la qual cosa el mateix arquebisbat hagué d'eixir al pas amb aquest aclariment escrit (Boletín Oficial del Arzobispado, gener 1977, 66):

Los textos que habrán de emplear en la celebración eucarística son los que, con la aprobación de los cinco obispos de nuestra región, se publicaron en el “Llibre del Poble de Déu”.

²⁹ Actes manuscrites de mà del propi secretari de la comissió, Francesc Ferrer Pastor, i facilitades (fotocopiades) pel nostre amic Pere Riutort.

³⁰ Josep Alminyana, en qualitat de president de la comissió diocesana de litúrgia, va enviar una carta, signada el 22 de gener de 1976, als rectors de les parròquies afirmant, entre altres falsatats: que el *Llibre del Poble de Déu* no contine “textos litúrgicos oficiales” (Vila Moreno i Vila Francés, 1998: 105-110).

Anys més tard, sense cap autorització eclesiàstica, començaren a aparèixer unes costoses edicions d'uns textos litúrgics "apòcrifs",³¹ plens de faltes d'ortografia i incoherències textuais. Tot un esforç editorial posat al servei de la mentida i la confusió lingüística, per tal de frenar la normalització de la nostra llengua a la litúrgia. Però encara hi va haver més, ja que va començar una croada d'incivisme contra les misses en valencià, amb interrupcions de les misses i agressions personals (Saó, 1979: 17, 24-25).

Enmig d'aquestes convulsions, en juliol de 1976 naixia la revista *Saó*, amb la direcció del prevere Josep Antoni Comes. Aquesta publicació, amb el pas del temps, s'ha consolidat com la revista en valencià degana a les nostres terres, amb més de trenta anys de vida. Anys que han donat fruits en forma de quaderns, monogràfics, llibres i la pròpia revista. A més, d'aconseguir una fita ben lloable, amb la publicació de la *Bíblia Valenciana Interconfessional*, en setembre de 1996. Una edició important que adaptava a les formes dialectals valencianes la *Bíblia Catalana Interconfessional*, permetent que, després de segles, els fidels valencians pogueren llegir els textos fonamentals de la seua fe, en la llengua materna.

4.3. El pontificat de Miquel Roca (1978-1992)

Aquest pontificat va coincidir amb un període en què, a nivell civil, anaven prenent-se mesures que, a poc a poc, estaven "normalitzant" l'ús del valencià al País; com és el cas de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (LUEV) que, el 23 de novembre de 1983, les Corts Valencianes aprovaven per unanimitat. Poc després, el 4 de juliol de 1984, també s'aprovava la Llei de Creació de la Radiotelevisió Valenciana, començant-se les emissions en proves el 2 de setembre de 1989 i les regulars el 9 d'octubre d'eixe mateix any.

Malgrat aquestes grans passes donades des de l'àmbit civil, a l'àmbit eclesiàstic el tema de l'ús de la llengua vernacla va quedar completament paralitzat. La comissió que preparava els materials litúrgics hagué de deixar de treballar, i no es va fer absolutament res per tal de complir les disposicions del concili Vaticà II.

Només es van publicar els materials litúrgics de les misses pròpies de la diòcesi de València en una normativa ambigua i amb moltes faltes d'ortografia.³²

I tot això, a pesar que l'any 1987 es va celebrar un sínode diocesà en què el tema de l'ús del valencià va comptar amb molts bons propòsits: que els seminaristes conegueren les peculiaritats històriques, culturals i lingüístiques de la diòcesi, que s'introduïren aquestes matèries al pla d'estudis de la facultat de teologia, que les accions litúrgiques

³¹ *Ordinari de la Missa en llengua valenciana. Missal Romà*, impremta Nácher, València, 1978. *Propi del Temps en llengua valenciana. Missal Romà*, impremta Nácher, València, 1978. *Ritual dels Sacraments en llengua valenciana. Ritual d'Exequies*, impremta Nácher, València, 1978. *Propi dels Sants en llengua valenciana*, I. Nácher, València, 1979. *Leccionari en llengua valenciana per als dumenges i festes del Senyor. Missal Romà*, Amunt el Cor. Impremta Nácher, València, 1980. *Leccionari del propi i comú dels Sants en llengua valenciana. Missal Romà*. Amunt el Cor. Impremta Nácher, València, 1982. *Ordinari de la Missa en llengua valenciana. Llibret per als fidels*. Amunt el Cor I. Nácher, 1978 (dues edicions aqueix any primer). *Els Quatre Evangelis. Traducció de la Nova Vulgata a la llengua valenciana*. Per Josep Almiñana Vallés i Lluís Alcon Edo, ed. Amunt el cor, València 1984.

³² *Misses de sant Vicent Ferrer i de la Mare de Déu dels Desamparats*, Arquebisbat de València 1987.

se celebraren en les llengües pròpies de la diòcesi, que la delegació diocesana de litúrgia preparara un cantoral en valencià, que s'elaboraren «cuanto antes» llibres litúrgics, materials de catequesi i altres documents pastorals en valencià...³³

La veritat és que l'única cosa que es va fer fou a iniciativa i risc de Pere Riutort qui, l'any 1990, publicava el *Nou Testament* en valencià, consistent en una adaptació a les nostres formes dialectals del text català de l'editorial Claret.

4.4. El pontificat d'Agustí Garcia-Gasco (1992-)

Pràcticament als inicis d'aquest pontificat, es va publicar un codi de dret canònic en un català ple de faltes d'ortografia.³⁴ Però, llevat d'aquest fet, el pontificat s'ha caracteritzat per l'immobilisme en el tema de l'ús del valencià. I això malgrat que, durant aquest període, l'ús del valencià ha anat consolidant-se als col·legis, a les universitats, a les diferents administracions públiques, als jutjats, als mitjans de comunicació, a publicacions de tot tipus, als centres comercials, a les entitats financeres, etc.

A pesar de tot això, la mitra valentina ha restat completament al marge d'un ús habitual del valencià, amb la poc convincent excusa que l'església no prendrà partit (?) en el tema de la llengua fins que no es resolga el conflicte en la societat civil. Excusa que va quedar en evidència quan, l'any 2002, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua aprovava (amb la claredat de 19 vots a favor, una abstenció i un vot en contra), els materials preparats per la Comissió de Texts Religiosos de la mateixa entitat. Poc després, aquestos textos foren presentats als bisbes de les diòcesis d'Oriola-Alacant, Sogorb-Castelló i València per tal d'ajudar a concloure l'edició cultural dels textos litúrgics valencians, tant de temps demorats. A la qual cosa es va respondre amb aquestes declaracions:

[...] respecto a la documentación aportada por la Academia Valenciana de la Lengua para el actual proyecto de misal en valenciano, los obispos de la provincia eclesiástica han valorado la situación actual de los trabajos y han lamentado la falta todavía de un acuerdo definitivo en torno al valenciano por parte de las instituciones encargadas.³⁵

«Acuerdo definitivo? Instituciones encargadas?». Què vol dir tot això? En fi, comptat i debatut, el resultat és que a hores d'ara, tres-cents anys després del decret de Nova Planta, quaranta-dos anys després de clausurat el concili Vaticà II, i vint-i-quatre anys després de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià... la nostra llengua encara no té cabuda ni als llibres litúrgics culturals, ni als catecismes, ni a l'administració parroquial, ni als documents i publicacions oficials, ni al butlletí de l'arquebisbat, ni a les homilies de l'arquebisbe, etc. Una situació vergonyosa i preocupant, que, paradoxalment, no sembla preocupar els nostres pastors.

³³ *Sínodo Diocesano Valentino. Constituciones Sinodales*, Arquebisbat de València, 1987, punts 232, 248, 766, 447, 693 i 755, respectivament.

³⁴ *Codic de Dret Canonic. Traduccio de la llengua llatina a la valenciana*, per A. Romero Torres i A. Molina Melià, ed. Edicep, València 1993.

³⁵ Declaracions fetes públiques per l'agència de notícies AVAN, València 28-06-04.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO, C. (1984): «La increïble i destrellatada història dels textos litúrgics valencians», *Saó*, 66, març, 17-21.
- AGUILÓ FUSTER, M. (1923): *Catálogo de obras en lengua catalana, impresas desde 1447 hasta 1860*, Madrid, Sucesores Rivadeneyra.
- ALAMAN, A. (1956): *Recull de càntics litúrgics*, València, Ediciones Musicales Jaime Piles.
- ALIAGA GIRBÉS, E. i V. CANET I LLIDÓ (2000): «Els rituals valentins. La teologia transmesa als fidels (ss. XIV al XX)», dins *Teología en Valencia. Actas del X Simposio de Teología Histórica*, València, Facultat de Teologia.
- ALMINYANA, J. (1970): *Ordinari de la Missa. Llibret dels fidels*, València, Imp. Marí Montanyana.
- ARTOLA, A.M. i J.M. SÁNCHEZ CARO (1995): *Biblia y Palabra de Dios*, Estella, Verbo Divino.
- BELLAVISTA RAMON. J. (1989): «L'ús del català en les celebracions sacramentals a la diòcesi de Barcelona. Estudi dels ordinaris o rituals barcelonins impresos del segle XVI al XIX», dins *Actes del segon congrés internacional de la llengua catalana (1986). Volum VIII. Àrea 7. Història de la llengua*, València, Institut de Filologia Valenciana.
- BOLETÍN OFICIAL DEL ARZOBISPADO DE VALENCIA (1939): núm. 2250, juny, 328.
 —(1966): núm. 2830, juliol, 859
 —(1973): maig, 836.
 —(1977): «Circular sobre el uso de nuestra lengua vernácula en la liturgia» (signada per l'arquebisbe José Maria Garcia Lahiguera), gener 1977, 66.
 —(1966): núm. 2830, juliol, 859.
- CARRERAS CANDI, F. (1919): *Geografía General del Reino de Valencia*, 5 vols (volum corresponent al Regne de València), Barcelona, Alberto Martín.
- COLOMER FERRÁNDIZ, A. (1996): *Retrobar la tradició. El valencianisme d'inspiració cristiana de la postguerra a la transició*, València, Saó.
- COMISSIÓ DIOCESANA DE SAGRADA LITÚRGIA (1969): *Ordo Missae. Text Valencià*, València (Suplement del Boletín Oficial Arzobispado núm. 2866, València 1969).
 —(1970): *Ordinani de la Missa. Llibret dels fidels*, València, Imp. Marí Montanyana.
- CONCILI ECUMÈNIC VATICÀ II (1993): *Constitucions, decrets, declaracions* (traducció de Josep Perarnau i Espelt), Barcelona, Claret, 191.
- CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA (1998): *Mossèn Josep Espasa*, València, Consell Valencià de Cultura.
- DOMÍNGUEZ, J.M. i F. PONS (1989): *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*, Oliva, Parròquia de Sant Roc.
- EL TEMPS (1996): «L'església pot definir posicions», desembre 1996, 38.
- ESPASA I SIGNES, J. (1969): *Falsejaments i veritats cristianes*, Barcelona, Edicions 62.
 —(1976): *Què cal creure*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat.
- ESTRELA, J.E. (1998.): *La fe en la paraula. L'obra de mossèn Vicent Sorribes (1903-1986)*, València, Saó.
 —(2004): «Apèndix II: Altres textos», dins *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 398.
- FORI REGNI VALENTIAE, 2 vols, 1547-1548.

- FRESQUET FAYOS, R. (2004): «Algunes consideracions al voltant de la prosa didacticoreligiosa del segle XVI», dins *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 33-46.
- FUSTER, J. (1976): *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial.
- IZQUIERDO, J. (1997): *La Bíblia en valencià. De la leccio de la sagrada escriptura en llengua vulgar*, València, Saó.
- JUNTA DIOCESANA D'ACCIÓ CATÒLICA DE VALÈNCIA (1972): *L'ús de la llengua vernacla en les diòcesis de la Província Eclesiàstica Valentina -País Valencià, Illes Balears*, Circular núm. 3 de la Comissió Pro Litúrgia en llengua vernacla (9 d'octubre), València.
- LLABRÉS I MARTORELL, J. (1989): «La llengua catalana en l'Església de Mallorca», dins *Actes del segon congrés internacional de la llengua catalana (1986). Volum VIII. Àrea 7. Història de la llengua*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 565-566.
- MANCHANO CARDONA, M.A. (1994): «Aportació del clergat valencià a la recuperació de la llengua i la literatura catalanes durant el període de la postguerra», *Qüestions de vida cristiana núm. 171. L'Església en la cultura valenciana*, 18-34.
- MESTRE SANCHIS, A. (2000): *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*, València, Universitat de València.
- MIQUEL I DIEGO, V. (1965): *L'Església valentina i l'ús de la llengua vernacla*, València, l'Estel.
- PÉREZ SILVESTRE, O. (1995): «El cardenal Reig i l'impuls a la llengua», *Pentecosta*, 9, 21-23.
- PESET, M. (1975): «Apuntes sobre la Iglesia valenciana en los años de la nueva planta», *Anales Valentinos. Revista de Filosofía y Teología*, 2, 249-250.
- PITARCH I ALMELA, V. (1980): «La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVII-XVIII)», *l'Espill*, núms. 6-7.
- (2002): *Llengua i Església durant el barroc valencià*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions Abadia Monserrat.
- PIUS XI (1937): *Encíclica "Mit Brennender Sorge"*, A.A.S. XXIX, 152.
- PIUS XII (1941): *Radiomissatge Nadal 1941*, A.A.S. XXXIV, 16, 17.
- RIUTORT MESTRE, P. (1975): *Llibre del Poble de Déu. Missal Dominical i Festiu. Textos litúrgics oficials*, València, Gorg, València 1975.
- (1990): *Nou Testament*, València, Claret-Quatre Rius.
- SAÓ (1979): «Creuada contra les misses en valencià», *Saó*, 17, març, 24-25.
- SEGUÍ I TROBAT, G. (1994): *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SORRIBES GRAMATGE, V. (1951): *Eucologi-Missal. El llibre del bon cristià. Recull de pregàries litúrgiques en llengua valenciana, i missal romà amb el ritual de la diòcesi*, València, Lletres Valencianes.
- (1955): *Catecisme de la doctrina cristiana. Primer grau*, València, Delegació diocesana de catecismes.
- (1959): *La Missa del poble*, València, Sicània.
- SUSTAETA ELÚSTIZA, J.M. (1956): «El manual valentino de los sacramentos», *Liturgia*, 205-234.
- VILA MORENO, A. (1983): *La lengua valenciana en la administración parroquial (Siglos XVII a XIX)*, València, del Cenja al Segura.
- VILA MORENO, A. i A. VILA FRANCÉS (1998): *L'Església i la llengua valenciana (segle XX)*, València, del Sénia al Segura.